

EMIL DIRKEM: ŽIVOT I UTICAJI

Većina savremenih sociologa će se složiti da Emil Dirkem i njegova sociologija zauzimaju sasvim posebno mesto u istorijskom razvoju celokupne sociologije. Ovaj široki prećutni konsenzus počiva na neospornom Dirkemovom doprinosu u konstrukciji sociološkog identiteta, koji je osnovna matrica savremene sociologije sve do danas. Njegova sociologija je neposredna refleksija svih tranzicijskih problema sa kojima se suočilo moderno društvo i društvena nauka na prelazu vekova tokom konačne artikulacije jedne epohe. Za razliku od svojih savremenika, sociologa, Dirkem je bio, ako se tako može reći, prvi pravi sociolog, posvećen do kraja naporima da sociologija uobliči svoj naučni i akademski identitet, kao i društveni značaj. U razvojnoj istorijskoj liniji sociologije, od Kontovog do Dirkemovog pozitivizma i kasnijeg funkcionalizma, postoji nemali diskontinuitet. Dok se kod Konta primećivala velika doza bojazni od moguće restauracije starog režima, kao i kod većine ranih pozitivista koji su iščekivali utopijsko ostvarenje budućeg konačnog, pozitivnog stepena u istorijskom hodu društva, Dirkemova sociologija je suočena sa strukturalnim problemima već jasno profilisanog industrijskog kapitalističkog društva. Značajni diskontinuitet se javio i u Dirkemovom odbacivanju pozitivističko-kontovskog varijeteta teleološkog evolucionizma. Naime, Dirkem nije bio utopijski socijalni filozof, opterećen historicističkim i teleološkim konceptima konačnih ishodišta. Dirkem i dirkemovska sociologija, kao i vreme

u kojem je nastajala, nisu mogli da čekaju nekakvu konačnu evoluciju etapu, bilo da je ona komunizam, socijalizam ili neka druga konačna faza. U tom smislu, Dirkemova sociologija je bila fokusirana na autonomiju društvene realnosti, odnosno na sociologiju kao nauku čiji je predmet autonoman u odnosu na druge sfere.

Emil Dirkem je rođen 15. aprila 1858. godine u Epinalu, u istočnoj lorenskoj oblasti Francuske, u regionu Voz (Vosges). Iako je tradicija rabinske porodice nalagala da i Dirkem (koji je jedno vreme i pohađao rabinsku školu), poput njegovog oca, preuzme rabinsku ulogu, to se nije dogodilo. O njegovoj porodici malo se zna, tako da su mogući uzroci ovog Dirkemovog odstupanja od tradicije nejasni. Jedina, ali istovremeno i sumnjiva, biografska napomena koja bi mogla da uputi na ovo jesu uticaji njegove učiteljice tokom ranog školovanja, koji su ga nakratko odveli do iskustva jedne mistične forme katolicizma. Uprkos tom ranom religijskom iskustvu, Dirkemov životni put jasno je vodio ka agnosticizmu i nauci a ne ka religioznosti. Tokom ranog školovanja na koledžu u Epinalu, Dirkem je pokazao briljantan uspeh, osvojivši nacionalnu nagradu na *Concours General*. U osamnaestoj godini života Dirkem iz relativno male sredine od dvadeset hiljada stanovnika, koliko je tada brojao Epinal (prvi veći grad bio je Strazbur), odlazi na školovanje u Pariz, na pripreme za *Ecole Normale Supérieure*. Bez obzira na izuzetne uspehe u prethodnom školovanju, Dirkem dve godine ne uspeva da se upiše u školu. Verovatno opterećen očekivanjima drugih, Dirkemu to uspeva tek treće godine. To opterećenje, praćeno i izvesnim psihosomatskim poremećajima, pratilo ga je do kraja školovanja na *Ecole Normale Supérieure*, koje je završio agregacijom, ali kao pretposlednji na listi. No, to su ipak bile ključne godine za buduću sociologiju Emila Dirkema, bez obzira što se kasnije mnogo puta kritički odnosio prema školi i svojim učiteljima. Upravo na *Ecole Normale Supérieure* Dirkem je počeo da se interesuje za Kantovu filozofiju, pod uticajima francuskih neokantovaca Emila Butrua (Emile Boutroux, 1845–1921) i Oktavija Amelina (Octave Hamelin, 1856–1907). U interpretaciji Dirkemove sociologije ovi se uticaji često zanemaruju, a preneglašavaju se uticaji Kontovog po-

zitivizma i delimično biologizma i organicizma Herberta Spensera. To posebno važi za izuzetno snažne uticaje Šarla Renuvjea (Charles Bernard Renouvier, 1815–1903) i njegove neokantovske socijalne filozofije. Međutim, upravo su ovi neokantovski, idealistički i metafizički uticaji ostavili trajan pečat na Dirkemovu sociologiju. Pod Renuvjeovim uticajima Dirkem ne samo da je oblikovao svoje rane filozofske ideje, već i liberalne republikanske političke stavove, a kasnije i socijalističke ideje. Ono što je najpresudnije uticalo na celokupnu Dirkemovu sociologiju je Renuvjeova modifikacija kantovske moralnosti – ono što je Renuvje nazivao *kriticizmom* – i zahtevi da moralnost ne ostane povlašćena sfera metafizike, već da se ona i naučno proučava – komparativno. U tom je smislu i kasniji Dirkemov kriticizam prema utilitarnom konceptu moralnosti koji je zaživeo u ekonomskim i političkim teorijama, pre svega anglosaksonskim, zasnovan na Renuvjeovim idejama o autonomnoj moralnosti i ličnom dostojanstvu povezanim sa konceptom društvene solidarnosti. Pored toga, Renuvjeovi uticaji su ostavili traga i na Dirkemovo liberalno i sekularno shvatanje obrazovanja i školstva, jasno odvojenih od crkve ili bilo kojih drugih oblika religioznosti. Istovremeno, Renuvjeovo insistiranje na komparativnom pristupu artikulisalo je ne samo Dirkemovu metodologiju već i njegovu socijalnu epistemologiju, koja nigde nije sistematski izložena, ali je stalno prisutna, a verovatno najsnažnija na onom mestu gde se *Elementarni oblici religijskog života* naglo, na samoj sredini prelamaju ka socijalnoj epistemologiji i rudimentiranom socijalnom konstrukcionizmu. Svakako, nacrt za njegovu socijalnu epistemologiju u kojoj *kategorije* socijalno i istorijski variraju, već je prethodno bio izložen u zajedničkom radu sa Marselom Mosom (1872–1950) *O nekim primitivnim oblicima klasifikacije*.

S jedne strane, Dirkemov komparativni pristup, videli smo, oblikovan je uticajima Renuvjea, dok je, s druge strane, njegovo insistiranje na historiografskim istraživanjima oblikovano uticajima dvojice istoričara, Gabrijela Monoda (1844–1912) i Fustela de Kulanža (Numa Denis Fustel de Coulanges, 1830–1889). Dakle, ono što nazivamo Dirkemovim komparativno-istorijskim pristupom oblikovano je već na *Ecole Normale Supérieure*. Dirkem je kod Monoda

shvatio značaj istraživanja društvenih institucija (Monodov kurs „Institucije drevne Francuske“), dok ga je Fistel de Kulanž poučio da je istorija nauka koja ne trpi uplitanje ličnih iskustava u interpretacije događaja. Isto tako, De Kulanžovo razlikovanje *istorije događaja* i *istorije institucija* ugrađeno je i u samo Dirkemovo određenje sociologije kao *nauke o društvenim institucijama, njihovoj genezi i funkcijama*. Čuveno delo Fistela de Kulanža *Antički grad*, koje je u svoje središte postavilo religijsko kao *sveto, posvećeno i izdvojeno* jedno je od ključnih izvorišta Dirkemovog određenja religije kao *čvrsto povezanog sistema verovanja i običaja koji se odnose na svete, to jest izdvojene i zabranjene stvari*. Može se reći da je već prilikom agregacije na *Ecole Normale Supérieure* 1882. godine Dirkem već jasno formirao svoje filozofske, sociološke i metodološke nazore koje će ugraditi u svoju doktorsku disertaciju i istovremeno prvo delo *O podeli društvenog rada* (1893).

Nakon agregacije na *Ecole Normale Supérieure* Dirkem je započeo karijeru predavača filozofije na nekoliko liceja u okolini Pariza u periodu od 1882. do 1887. godine. Akademsku 1885/86. godinu Dirkem je proveo u Nemačkoj, zahvaljujući uspehu svog prvog rada, prikaza Šafleove knjige *Bau und Leben des sozialen Körpers (Izgradnja i život društvenog tela)*. Ovaj prikaz je bio prilika da Dirkem javnosti po prvi put predstavi sopstveni sociološki koncept u čijem su središtu tada bile organicistička analogija (i rani koncept funkcionalizma) i antiredukcionizam. Kao što Šafle ne pristaje na redukcionizam u organskom svetu, tako Dirkem ne pristaje na redukcionizam u kojem bi se društvo moglo svesti na biološko ili psihološko, čak i na njihove ukupne zbirove koji su nešto sasvim drugo od samosvojnih entiteta, entiteta *sui generis* – kakvo je društvo. Jednogodišnji boravak u Nemačkoj, zahvaljujući državnoj stipendiji, Dirkem je iskoristio da se upozna sa istraživanjima Gustava Šmollera (Gustav von Schmoller, 1838–1917), Vilhelma Vunta (Wilhelm Wundt, 1832–1920) i Alberta Šaflea (Albert Eberhard Friedrich Schäffle, 1831–1903), te sa njihovim idejama kolektiviteta, kolektivnog duha i etike. Zanimljivo je da je upravo Vuntov časopis iz psihologije bio jedna od glavnih inspiracija za Dirkemov *Sociološki godišnjak (L'Année Sociologique)*.

Nemačko iskustvo i brojni članci i prikazi koje je Dirkem napisao tokom i nakon boravka u Nemačkoj preporučili su ga 1887. godine Univerzitetu u Bordou, gde je dobio mesto profesora društvenih nauka i pedagogije. Postavljen je upravo na mesto Alfreda Espinasa (Alfred Victor Espinas, 1844–1922), koji je unapređen zahvaljujući svom delu *Životinjsko društvo* (*Les Sociétés animales*, 1877). I ovo delo se može smatrati značajnim u konačnom oblikovanju Dirkemovih socioloških ideja. Ako su ga profesori sa *Ecole Normale Supérieure* poučili značaju istorije, morala i ideja, profesor bordoškog univerziteta, čije mesto je preuzeo, poučio ga je konceptu superiornosti kolektivne svesti nad individualnom, kao i ideji nesvodljivosti kolektivne svesti na bilo kakav zbir pojedinačnih psiha. Dirkemov petnaestogodišnji bordoški period okončan je 1902. godine kada je dobio mesto predavača na Sorboni, a tek 1906. godine i zvanje redovnog profesora. Nasleđa njegovih učitelja i njegove originalne ideje, integrisane u zaokruženu sociološku teoriju, nedvosmislen metodološki koncept i prvu sociološku školu sa veoma talentovanim i plodotvornim sledbenicima, konačno su 1913. godine uobličeni kroz Katedru za obrazovanje i sociologiju na Sorboni – u sintezu sociologije kao praktičke filozofije, bez koje bi sociologija postala suvišna i površna metafizika. Potraga za sintezom morala, sociologije i modernog društva kao da je bila anticipacija onoga što će se desiti samo godinu dana kasnije – slom Evrope u Prvom svetskom ratu. Istovremeno, ta potraga kao da je bila poslednji pokušaj da se još jednom ublaži anksioznost traumatičnih događaja francusko-pruskog rata iz 1871. godine. Kao i drugi veliki sociolozi pre njega, poput Sen-Simona, Konta, Tokvila, Marksa i Vebera, Dirkem nije izbegao traumatično iskustvo neuspelih revolucija, koje je svaki put unosilo sve veću sumnju u anticipatorne mogućnosti same sociologije i u njenu društvenu ulogu u modernom svetu.

Tokom svoje bogate intelektualne i akademske karijere Emil Dirkem je napisao nekoliko važnih dela: *O podeli društvenog rada* (1893); *Pravila sociološke metode* (1895); *Samoubistvo* (1897); *Elementarni oblici religijskog života* (1912). Godine 1898. pokrenuo je zajedno sa Marselom Mosom i do smrti uređivao najstariji socio-

loški časopis – *Sociološki godišnjak (L'Année Sociologique)*. Sa svojim najbližim saradnikom i rođakom Mosom objavio je 1903. godine ključni antropološki članak „Primitivna klasifikacija“ („De quelques formes de classification – contribution à l'étude des représentations collectives“, *Année Sociologique*, 6), kao i mnoge druge članke, prikaze i rasprave posvećene veoma raznorodnim sociološkim, pedagoškim, antropološkim, metodološkim, kriminološkim poljima. Iza sebe Dirkem ne samo da je ostavio bogatu i značajnu bibliografsku građu, te utemeljio sociologiju kao akademsku disciplinu, već je stvorio i prvu pravu sociološku školu sa nizom značajnih saradnika koji su sebe s pravom nazivali *dirkemovcima* i sociolozima: Marsel Mos, Pol Fokone (Paul Fauconnet, 1874–1938), Anri Iber (Henri Hubert, 1872–1927), Moris Albvaks (Maurice Holbwachs, 1877–1945) i drugi.

Slomljen pogibijom sina Andrea Dirkema (Andre Durkheim) 18. decembra 1915. godine tokom povlačenja srpske vojske u sukobima sa bugarskim jedinicama, Emil Dirkem umire 15. novembra 1917. godine u Parizu.

Dušan Marinković